

2018/2
Volume: IX
Number: 20
ISSN 2146-4901

2018
2

2018/2
Cilt: IX
Sayı: 20
ISSN 2146-4901

ŞIRNAK UNIVERSITY
JOURNAL OF DIVINITY
FACULTY

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ
ŞIRNAK UNIVERSITY JOURNAL OF DIVINITY FACULTY
2018/2 Cilt/Volume: IX Sayı/Number: 20
ISSN 2146-4901

Bu dergi **EBSCO Host: Academic Search Ultimate** veritabanında tam metin olarak,
Ayrıca **TÜBİTAK-ULAKBİM** Sosyal ve Beşeri Bilimler veritabanı, **ASOS, İSAM** ve **SOBIAD** Sosyal Bilimler Atf Dizini
tarafından taranmaktadır.

Sahibi/Owner

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adına Prof. Dr. Abdülaziz HATİP

Yazı İşleri Müdürü/Editor in Chief

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Editör/Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Editör Yard./Co-Editors

Dr. Öğr. Üyesi A. Yasin TOMAKİN, Arş. Gör. Mustafa YILDIZ, Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Hüseyin GÜNEŞ

Doç. Dr. İbrahim BAZ

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim AYĞAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÜL

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Dr. Öğr. Üyesi Emin CENGİZ

Dr. Öğr. Üyesi Fatih KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Fevzi RENÇBER

Dr. Öğr. Üyesi M. Muhdi GÜNDÜZ

Dr. Öğr. Üyesi M. Şükrü ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BAĞIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Sait UZUNDAĞ

Dr. Öğr. Üyesi Nurullah AGİTOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Yaşar ACAT

Arş. Gör. İsmet TUNÇ

Arş. Gör. Mustafa YILDIZ

Arş. Gör. Talip DEMİR

Öğr. Gör. Şehmus ÜLKER

Redaksiyon / Redaction

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yasin TOMAKİN

Baskı/Publication

Grafik Tasarım: DÜZEY AJANS 0212 417 92 92

Baskı

İLBEY MATBAA

Basım Tarihi / Publishing Date

Ağustos 2018 / August 2018

Yönetim Yeri/Administration Place

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mehmet Emin Acar Yerleşkesi, 73000 Merkez/Şırnak

Tel:+90 486 518 70 75 Faks: +90 486 518 70 76

e-mail: suifdergi@gmail.com

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi hakemli bir dergi olup yılda üç sayı olarak yayımlanır. Yayın dili Türkçedir.
Dergide yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa
ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

Farklı Yaş Gruplarında Dua ve Din Eğitimi

Mahmut DÜNDAR*

Öz

Bilindiği gibi insanoğlu doğumundan ölümüne dek gelişimini, sırasıyla çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak belirli yaş grupları ve dönemleri halinde sürdürmektedir. Bu dönemlerin birinden diğerine geçişte bedensel, duygusal, toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmeler yaşanmaktadır. Bireyler farklı yaş evrelerinde, olgunluğa ulaşma konusunda olumlu etkenlere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu etkenlerin en önemlilerinden biri de duadır. Din eğitiminin temel hedefi olan bireyin huzur ve mutluluğa kavuşmasında dua önemli bir yere sahiptir. Dua, bireyin kendisine dönük olabildiği gibi başkasına dönük de olabildiğinden hem bireysel hem de toplumsal eğitim boyutunu ifade etmektedir. Bu makalede farklı yaş gruplarında dua konusu din eğitimi açısından incelenecektir. Metin, konunun özüne ulaşmak için gerekli temel bilgiler üzerine inşa edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dua, eğitim, din eğitimi, farklı yaş grupları.

Prayer and Religious Education in Different Age Groups

Abstract

As it is known, human beings continue their development from birth to death, in particular periods of childhood, adolescence, adulthood and old age respectively. There is physical, emotional, social, economic and cultural developments in the transition from one period to another. Individuals need positive factors to reach maturity at different age levels. Prayer is one of the most important factors. Prayer has an important place in achieving the peace and happiness of the individual who is the main target of religious education. Prayer, facing the individual himself/herself and others else, refers to both individual and social dimensions of religious education. In this article, prayer topics will be examined in terms of religious education in different age groups. The text is built on the basic information needed to reach the essence of the subject.

Keywords: Prayer, education, religious education, different age groups.

Makale gönderim tarihi: 09.01.2018, kabul tarihi: 06.07.2018.

* Dr. Öğr. Üyesi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi A. B. D.
ORCID: 0000-0003-1856-6494
mahmutlardan@hotmail.com

Atıf: Dündar, Mahmut. "Farklı Yaş Gruplarında Dua ve Din Eğitimi". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Ağustos 2018): 455-480.

Giriş

İnsanlık tarihiyle birlikte bütün insanların hayatında din ve dua bulunmaktadır. Hak veya batıl olarak bir dine mensup her insan bu dinin tanrısına inanır, ondan korkar, ona itaat eder, ibadet eder, ona sığınır ve ondan yardım diler. İnanıldığı tanrıya tapma anlamına da gelen dua ile insanlar, özellikle dar ve sıkıntılı durumlardan kurtulmak istemektedirler. Bununla motive olan bu insanlar, dünyada yaşadıkları psiko-sosyal olumsuzluklardan uzaklaşarak dünyanın huzur ve mutluluğunu elde etmeye çalıştıkları gibi manen yaratıcıya veya tanrıya dua ile tam bir teslimiyetle ahiret hayatının huzur ve mutluluğunu elde etmeye çalışmaktadırlar.¹Nitekim duanın ruh sağlığı açısından koruyucu etkisinin yanında karşılaşılan ruhsal problemlerin ortadan kaldırılmasında diğer psikoterapik yöntemlerle tedavi edici etkisi bulunmaktadır. Ayrıca birey kendisine ve diğer insanlara dua etmekle sosyal bütünlüğe katkıda bulunmaktadır. Yine dua ile stresle başa çıkma, ümit duygularını kazanma gibi birçok olumlu sonuç elde edebilmektedir. Özellikle birbirini takip eden her bir yaş döneminde öğretilen ve öğrenilen dualarla kişi, geçmişine dayalı kendi içerisinde manevi bir bütünlüğü ve huzuru sağlayabilmektedir.² Ancak insan, insani bir gerçeklik ve ihtiyaç olan dua ile acizliğini yaratıcısına iletip ona yönelirken çoğu kez bu ihtiyacını nasıl, nerede ve ne zaman giderebileceğini bilmemektedir. Bu bilgisizliğin sonucunda şu sıkıntılar yaşanabilmektedir:

Bilinçli bir şekilde dua etme ihtiyacını karşılayamayan insan, yine dua etmeyi denemektedir. Ancak yetersiz kalma ile yanlış yapma endişesiyle yaptığı duadan mutmain olmayan insan, aynı zamanda anlamını bilmediği duaları ezberleyerek, yazılı duaları bulundurarak, para karşılığında dua ettirerek duanın mahiyetine ters bir şekilde dua ihtiyacını gidermeye çalışmaktadır. Bu nedenle din eğitimi

1 Toshihiko Izutsu, *God and Man in the Quran* (Tokyo 1964), 194.

2 Hayati Hökekleli, *Din Psikolojisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 211.

yoluyla insanlara usulüne uygun dua etmeyi öğretmek, onun maddi ve manevi bütün faydalarını detaylı bir şekilde kavratmak gerekmektedir.

İbadetlerin en önemlilerinden biri olan duanın insan için gerekliliği, onun beklentileri, duygu ve düşünceleri doğrultusunda ona yol gösterici ve olumsuzluklara karşı koyabilmesini sağlayıcı özelliğe sahip olmasından ileri gelmektedir.

Eğitici kavramlardan olan dua ile kişi; anne, baba, toplum ve çevrenin eğitiminden farklı olarak, doğrudan doğruya Rabbi'nin terbiyesini alabilmekte, kalben O'na yönelmekte ve O'nun rızasını kazanmaya çalışmaktadır. Haliyle sağlam bir kişilik yapısına kavuşmaya vesile olabilen birey dua ile kendisini bulabilmekte, Allah'a yakınlaşmakta ve gerçekleri özümseyebilmektedir.³

Dua ile ilgili birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Ancak bu çalışmaların çoğu ya duanın edebi tür olma özelliği ile ya da mahiyeti ile ilgilidir. Eğitime dair dua ile ilgili yapılan çalışmalar ise şunlardır:

1-Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Eğitimi Bilim Dalı'nda Şahin Doğan'ın hazırlamış olduğu "Duanın Birey Eğitimindeki Rolü" adlı yüksek lisans çalışmasında genel anlamda dua-eğitim ilişkisi üzerinde durulmuş ve özellikle çocuklara nasıl dua etmeleri gerektiğinin öğretilmesi hususu ele alınmıştır.

2-Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda Bayram Tunç'un hazırlamış olduğu "Din Eğitiminde Dua Öğretimi" adlı yüksek lisans çalışmasında ise, adından da anlaşılacağı üzere nasıl dua edilmesi gerektiğinin öğretilmesi dile getirilmiştir.

3-Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Din Eğitimi Bilim Dalı'nda Fatih Malakçı'nın hazırlamış olduğu "Dua Eğitimi ve Öğretimi" adlı çalışmasında dua eğitiminin çok eskiden beri var olduğundan ve duanın nasıl yapılması gerektiğinin öğretilmesinden söz edilmiştir.

4-Cemal Tosun'un; Dini Araştırmalar Dergisi'nin Ocak-Nisan 2000 c.2 ve 6. sayısında din eğitimi alanında yazmış olduğu "Dua Öğretimi" adlı çalışmasında dua ve duanın mahiyeti üzerinde durulurken duanın doğru öğretilmesinin gereği ifade edilmiştir. Eğitime yönelik dua ile ilgili bu minvalde birkaç çalışma daha bulunmaktadır. Ancak çalışmamızın konusu olan "Farklı Yaş Gruplarında Dua ve Din Eğitimi" ile ilgili özgün bir çalışma bulunmamaktadır. Bu da çalışmamızın önemini ortaya koymaktadır.

İşte bu çalışmanın amacı, sağlıklı bir din eğitimi ile insanın çocukluktan yaşlılığa kadar olan süreçte dua ile ilgili problemleri çözebilmesini, duayı detaylı bir şekilde öğrenebilmesini, her bir yaş döneminde öğrendiği duaların o dönem içerisinde kendisine sağladığı yararları öğrenebilmesini, bu bilgilerin diğer yaş dönemlerindeki ilgili bilgilerle de ilişkilendirerek dini bir kişilik oluşturmada bir

3 Hökekleli, *Din Psikolojisi*, 213-214.

bütünlük oluşturabilmesini, duanın amacına ve faydasına inanabilmesini, duayı doğru bir şekilde uygulayabilmesini ve dua ile problemlere cevap verebilmesini sağlayabilmektir.

Teorik bir inceleme olan bu çalışmada literatür taraması yöntemi takip edilmiştir. Böylece din eğitimi alanında yazılmış bilimsel eserlerin yanında eğitim bilimleri, dinler tarihi, din psikolojisi, tefsir ve hadis alanlarında bulunan bilimsel eserler incelenmiştir. Elde edilen bilgilerin analizi yapılarak bu bilgiler belli bir plan dâhilinde ortak ve farklı yönleri ile ele alınmış ve bir bütünlük içerisinde sentezlenip amaca uygun bir şekilde kaleme alınmıştır.

1. Din Eğitimi ve Önemi

İnsanla birlikte ortaya çıkan, onunla devam eden ve insanlık tarihi kadar eski olan din, dünyayı sevk ve idare eden etkenlerin başında gelmektedir⁴. Bu nedenle dini eğitimi konu edinen din eğitimi ve onun önemi üzerinde durmamız gerekmektedir.

Din eğitimini genel anlamıyla şöyle tanımlayabiliriz: “Ailede anne-baba tarafından veya onların yerini tutan yakın kişilerce, okullarda din dersi öğretmenlerince, cami gibi dini kurumlarda din görevlilerince din kültürünün verilmesi ve dini kişiliğin kazandırılmasıdır.⁵ Diğer bir ifadeyle din eğitimi, bireyin fitratında bulunan inanma duygu ve ihtiyacı çerçevesinde din duygusunu kavramasına rehberlik etme ve kabul ettiği dinin önerdiği yaşam biçimini öğrenmesine yardımcı olma sürecidir.”⁶

İslami eğitim, İslam dininin koyduğu esaslar çerçevesinde anlayışın gelişmesi, davranış ve duyguların tanzim edilmesidir.⁷ Başka bir deyişle İslami eğitim, dinin esaslarına bağlı, beşeriyeti sapıklıktan hidayete, karanlıktan aydınlığa çıkarmak için her zaman ve her yerde hak dini tebliğ ederek bütün insanlığın hizmetine sunmaya gücü yeten Müslüman şahsiyeti yetiştirmektir.⁸ Dolayısıyla İslami eğitimin gayesi, iyi vatandaş yetiştirme gayesinde olan batı eğitiminin aksine, iyi vatandaş yetiştirmenin yanında dini ve dünyevi sorumluluklarını bilen mükemmel insan yetiştirmektir.⁹ Böylece çift amaçla ilahi öğretiler doğrultusunda dünya ve ahiret saadetini kazandırmaktır.

Din eğitimi anabilim dalının alt bilim alanlarından biri olan din eğitimi

4 Ali Fuad Başgöl, *Din ve Laiklik* (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1962), 26.

5 Beyza Bilgin, “Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28, sy.1(1981): 474.

6 Komisyon, *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan-Remziye Ege (Ankara: Grafikler Yayınları, 2013), 61.

7 Abdurrahman Nahalâvi, *Usulu't-Terbiyeti'l-İslamiyye ve Esalibihafî'l-Beyti ve'l-Medresetive'l-Müctemi* (Dimaşk: Daru'l-Fikir, 1979), 98.

8 Bayraktar Bayraklı, *İslam ve Eğitim* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 106.

9 Muhammed Kutub, *İslam Terbiye Metodu*, çev. Ali Özek (İstanbul 1977), 19.

anlayabilmemiz için öğretme ve öğretim kavramlarını da kısaca bilmemiz gerekmektedir.

Öğretme, amaçlı eğitim etkinlikleri olarak planlı olmakla birlikte gelişigüzel, plansız ve programsız eğitim faaliyetleridir. Öğretim ise amaçlı, planlı ve programlı eğitim etkinlikleridir. Dini öğretme işi din ile ilgili bir şeyler öğretmek isteyen herkesin yapabileceği bir faaliyet iken din öğretimi işi alanın öğretmenleri gibi din alanında uzman kişilerin yapabileceği bir faaliyettir. Dolayısıyla öğretim, öğrenmeyi destekleyen ve gerçekleştiren dışsal olayların planlamasını, uygulamasını ve değerlendirmesini sağlayan uzmanlık süreci¹⁰ olduğundan din öğretimi, amaçlı, planlı, programlı bir şekilde bireylerin din ile ilgili kalıcı ve izli davranış geliştirmelerine rehberlik yapma sürecidir.¹¹

Din eğitimi ile din öğretimini daha iyi anlayabilmemiz için eğitim ve öğretim kavramlarını karşılaştırarak ele almamız gerekir. Öğretim, insanın duyu ve düşüncesini düzenleyerek bu bakımından değişmesine yardım ederken eğitim, iradeyi tanzim ederek davranışları kontrol etmektedir. Eğitim ve öğretim arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bundan dolayı “öğretimsiz bir eğitim düşünülemediği gibi, eğitmeyen bir öğretim de düşünülemez”¹² denilmektedir. Zira hem bilmek hem de bu bilgiyi uygulamak gerekmektedir. Dolayısıyla din eğitiminde dinin ilkelerini, inançlarını, nasslarını, törenlerini planlı ve plansız öğretme ve benimsetme faaliyetleri ile sadece duygusal hazırlık esas alınırken din öğretiminde ise, din eğitimi faaliyetlerinin düzenli çalışmalarla, planlı ve kontrollü bir şekilde kurumlarda gerçekleştirilmesi neticesinde duygusal hazırlık ile oluşan iradenin bilinçli bir şekilde davranışa dönüştürülmesi esas alınmaktadır.¹³

Yukarıda belirtilenler doğrultusunda din eğitiminin amaç ve önemi dinden gelen bilgilerle Allah'ın iradesine uygun kişiler olarak yetişme, hayatın bütünlüğü içerisinde bu iradeye uygun davranış göstermedir. Bu da insanın dini ve dünyevi vazifelerini hakkıyla yerine getirmesini ve dolayısıyla mutlu ve huzurlu olmasını sağlamaktadır. Söz konusu amacın gerçekleştirilmesinde duanın ciddi bir anlamı ve önemi bulunmaktadır.

2. Dua ve Önemi

Dua, sözlükte “davet etmek, çağırarak, yardım istemek”¹⁴, Kur’ân’da ise birini

10 Nuray Semenoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya* (Ankara: Spot Matbaacılık, 1997), 399.

11 Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010), 27.

12 Halil Fikret Kanad, *Deneysel Pedagoji* (Ankara: Örnek Matbaası, 1951), 1: 6.

13 Süleyman Akyürek, *Din Öğretimi* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010), 4-6; A. Ferhan Oğuzkan, *Eğitim Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981), 51, 119.

14 Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbnMükerrerem İbnManzûr, *Lisânu'l-Arabî'l-Muhît* (Beyrut ts.), 1: 986; İsmail b. Hammad Cevherî, *es-Sihah Tâcu'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1979), 1: 403.

çağırarak¹⁵, yalvarıp yakarmak¹⁶, bir şeyi sevk etmek¹⁷ ve ibadet etmek¹⁸ manalarına¹⁹ gelirken; terim olarak, “küçüğün büyükten, güçsüzün güçlüden ihtiyaç ve arzusunu ciddi olarak söz, fiil ve hal ile yalvararak istemesi ve rica etmesidir.”²⁰ Dini literatürde ise; “Allah’a yalvarmak ve şefkat talebinde bulunmak, Allah’tan hayır ve rahmet dilemektir”²¹, “Kulun kendi aczini ve ubudiyetini fark ederek yüce bir kudrete bağlılığını ve kulluğunu ifade etmesi, kalbinin Allah ile konuşmasıdır.”²², “Kulun bütün benliği ile Allah’a yönelmesi ya da gücü sınırlı ve sonlu bir varlık olarak, sınırsız ve sonsuz bir kudret karşısında acizliğini kabul ederek yardım dilemesidir.”²³ Yani İnsanla yaratıcısı arasında gerçekleşen özel bir iletişimdir. Bu da Allah’tan insana doğru ve insandan Allah’a doğru iki yönlü iletişimle gerçekleşmektedir. Ancak Allah’tan kullarına doğru olan iletişim vahiy ve ilham olarak nitelenirken kuldan Allah’a olan iletişim ise dua olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla Allah ile kul arasında din yolu ile kurulan ilişkinin özü ve özeti olan dua²⁴, kuldan Allah’a olan iletişim olarak yakarış ve sığınma şeklinde gerçekleşirken, Allah’tan kula olan iletişim ise merhamet, bağış ve koruma şeklinde gerçekleşmektedir.²⁵ Böylece insan ve Allah arasında iman bağı ile kurulan ilişkiyi belirten ve dışa yansıtan uygulamalar olan dua ve ibadet ile dini anlayış, kuvveden uygulamaya geçmektedir.²⁶ Bu anlamları ifade eden dua ile ibadet kavramının ilişkisini Hz. Peygamber, “dua ibadetin ilığıdır.” veya “dua ibadetin kendisidir.”²⁷ şeklinde belirtmiştir. Buna bağlı olarak dua ruhun Allah’a yükselişi, yaratıcıya gösterilen sevgi ve ibadet olabildiği gibi fikren ve hisslen Rabbiyle iletişime geçme gayretidir.²⁸

Kul dua ile yüce Allah’a yönelerek birtakım isteklerde bulunduğu anda, bir taraftan Allah’a karşı duyduğu şükran duygularını samimi ve içinden geldiği gibi ifade ederken, diğer taraftan da Allah’ın yüceliği karşısında aczini itiraf etmekte, tazim ve saygı duyguları içinde Allah’ın lütuf ve yardımını dilemektedir.²⁹ Sebepler daire-sinde gerek bir arzunun gerçekleştirilmesi ve gerekse bir çaresizliğin yatıştırılması için yapılan dua, bir talep ve yönelişin ifadesi olarak samimi inanç ve saf bir niyetle dinin objektif bakış açısına uygun bir davranışı ifade etmektedir.³⁰ Ancak şu da

15 İsrâ 17/52; Enbiya, 21/45.

16 Bakara 2/186.

17 Enfâl 8/24.

18 En’âm 6 /71.

19 Mehmet Soysaldı, *Kur’ânı Kerim’e Göre Dua* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1996), 42-46.

20 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, sad. İsmail Karaçam v.dğr., (İstanbul: Azim Yayınları, 1992), 4: 64.

21 Râğıb İsfahani, *Müfredatü Elfazı’l-Kuran* (Dımaşk: Daru’l-Kelam, 2002), 169.

22 İzutsu, *God and Man*, 194.

23 Cavit Yalçın, *Kur’ânında Dua* (İstanbul: Vural Yayınları, 8 ,(1998.

24 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 214.

25 Necmettin Şahinler, *Duayı Yaşamak* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1996), 9-10.

26 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 211.

27 Tirmizi, “De’avât”, 49.

28 Alexis Carrel, *Dua*, çev. M. Alper Yüçetürk (İstanbul: Yağmur Yayınları, 2001), 37.

29 Osman Cılacı, “Dua”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 9 (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 529.

30 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 213-214.

unutulmamalıdır ki, dua hiçbir çaba göstermeden kolay yoldan Allah'a yönelmek değil, belki elden gelen her türlü tedbir alındıktan sonra işin neticesini Allah'a bırakarak O'ndan bir şeyler istemek olan Allah'a tevekkül etmektir.³¹

Din Psikolojisi bilim literatürünün ana konularından olan, dua ve ibadet kavramlarıyla ifade edilen dini pratikler, bütün din ve inançlarda var olmuştur. Dolayısıyla hemen her toplumda ve kültürde sık başvurulan dua ve ibadetin özellikle psikolojik etkisi bulunmaktadır.³² Nitekim R. Guardini'ye göre nefes almadan uzun süre yaşanamayacağı gibi, dua etmeden uzun süre dindar kalınamamaktadır.³³ Mahatma Gandhi ise, başarıya ulaşmada duanın büyük etkisinden bahsederken dua ve ibadet sayesinde çıldırmadığını belirtmektedir.³⁴

Başarısızlığa uğramakla ümitsizleşen insan, dua ile ümit sahibi olabilmektedir. Dolayısıyla ümitsizlik neticesinde oluşabilen ahlaksız ve olumsuz kişilik, dua ile ümitlenme neticesinde disipline edilen ruhla ahlaklı ve olumlu bir duruma bürünebilmektedir.³⁵ Böylece dua eden insan, samimi ve iyi niyetli olmaya gayret etmektedir.³⁶ Dua sayesinde edinilen iyi kalp ve niyetle kişi hem psikolojik ve hem de fiziki olarak kendisini iyi hissetmektedir.³⁷ Bunun yanında duada kişinin kendini tanıması, muhatabına güvenmesi ve Allah'ı tanıması da mevcuttur.³⁸

Kendi kendine yetmediğini anlayan, dolayısıyla sonsuz bir güç ve kudrete sahip Yüce Allah'a sığınan insan, genelde aşağıdaki amaçlar için dua etmektedir.

- 1- Allah tarafından verilen sonsuz nimetlerin şükürünü ifade etmek.
- 2- Allah'ın yarattığı mükemmel kâinat ile düzenine hayranlık, takdir, saygı ve korku hislerinin ifade etmek.
- 3- Peygamberler ile velilerin şefaatinin arzulamak.
- 4- Yaptığı günahlarla Allah'tan uzaklaştığını gören insan, pişmanlık ve tövbe ile bağışlanma talebinde bulunmak.
- 5- Dünyada ulaşmak istediklerine ulaşmak ve olumsuzluklardan uzaklaşmak³⁹.

Yukarıda belirtilen bilgiler ışığında duanın şu özelliklere sahip olduğunu görebilmekteyiz:

31 Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, çev. Mehmed A. Müftüoğlu (İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1989), 1: 839.

32 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 7, 218.

33 Georg Hansemann, *Gotteserfahrung und Gottesverlust* (Verlag Styria, Graz 1966), 46-47.

34 Pierre Marinier, *Dua Üzerinde Düşünceler*, çev. Sadık Kılıç (İzmir: Nil Yayınları, 1991), 23-27.

35 Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1982), 196.

36 Osman Cilacı, *Psiko-Sosyal Açıdan İlahi Dinlerde Dualar* (Konya: Arı Matbaası, 1982), 28-30.

37 Mustafa Koç, "Dua ve İbadetin Ergenlerin Ruh Sağlıklarına Etkileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım", *Diyanet İlmî Dergi (Ekim-Kasım-Aralık)* 41, sy. 4 (2005): 88.

38 Hansemann, *Gotteserfahrung und Gottesverlust*, 65-66.

39 Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003), 121-122.

a.Taşıdığı anlam itibariyle yüce bir varlığa şükür ve yakınlaştırmayı sağladığından ibadet olma.

b.Güçsüzün güçlüye olan sevgisi ve bağlılığını ifade etmesiyle güçlünün merhamet ve şefkatini kazandırma.

c.İstenilenin büyük bir ciddiyetle söz, fiil ve hal ile istemesini sağlama.

ç.Bireyi, kendi acizliğinin farkına vardırıp sonsuz ve yüce bir güce inandırma ve ona bağlama.

d.Hayat mucizesini gerçekleştiren yaratıcıya inandırıp onu kurtarıcı ve koruyucu olarak görmesini sağlayarak sevgi ve ibadetle ona yaklaşmasını sağlama.

e.Allah ile olan yakınlaşma tasavvurunu kalbe yerleştirerek inanç haline getirme.

f.İstek ve şikayetlerde bulunurken tevazu ve alçak gönüllülük özellikleri ile hürmet, itaat ve sevgi özelliklerini kazandırma.

g.Verilen nimetlere karşı şükran vazifesini yerine getirme anlayışını kazandırma.

ğ.Kendi faniliğini fark ederek ezeli ve bedi olan Allah tasavvuruna sahip olmayı sağlama.

h. Elden gelen tüm gayretlerin harcaması ve sonucunun da Allah'tan beklemesi ve istemesi anlayışını kazandırmakla tembellikten kurtulmayı sağlama.

Yukarıda belirtildiği üzere duanın ibadet, itaat, şükür, zikir ve tefekkür gibi dini muhtevalı tanımlarının yanında psikolojik muhtevalı tanımları da bulunmaktadır. Böylece hemen hemen tüm toplumların din ve kültürlerinde bulunan dua uygulamalarının yanında⁴⁰ İslam dininin temel iki referansı olan Kur'an ve Sünnette de dua uygulamasının bulunması duanın evrenselliğini göstermektedir. Nitekim Kur'an'ı Kerim'de:“(Ey Muhammed) kullarım beni senden sorarlarsa bilsinler ki, gerçekten ben onlara çok yakınım. Bana dua edenin duasına cevap veriririm.” (Bakara 2/186) ayeti bulunmaktadır. Sünnet'te de: “Biriniz dua edince“Ya Rab dilersen beni affet ve bana rahmet et” demesin. Aksine azim ve ısrarla istesin, zira Allah'a hiçbir şey güç gelmez⁴¹” hadisi mevcuttur.

Duayı şekil ve muhteva olarak değerlendirdiğimizde, şekilsel olarak duanın belli bir formatta yapılmasının zorunluluğu bulunmamaktadır. Ancak birçok birey, bireysel istek ve ihtiyaçlarını tam olarak ifade edebilecek üsluba sahip olmadığından daha önceden kalıplaşan dua metinlerini kullanmaktadır. Sesli ve sessiz yapılan duanın muhtevası ise, bireyin o anki ihtiyacı ile psikolojik durumu belirle-

40 Hökeleki, *Din Psikolojisi*, 218.

41 Muhammed Abdurrezak Münavi, *Feydu'l-Kadir Şerhu'l-Camiu's-Sağirmin Ehadisi'l-Beşiri'n-Nezir* (Kahire: Daru'l-Fikir Lit'-Tabaati ve'n-Neşri ve't-Tevzi', 1357), 1: 342.

diğinden birçok yönden değişkenlik arz etmektedir.⁴² Zira dua, beslenen duygu ve istekler kadar çeşitlilik göstermekle birlikte genellikle istek, şükür, şefaet, tapınma, övgü, günahları itiraf ve bağışlanma gibi türlere sahip olmaktadır.⁴³ Normal bilince sahip bireylerin duası olduğu gibi sezgisel bilince sahip gizemcilerin duası da bulunmaktadır.⁴⁴ Bir kısım bilim adamına göre de, objektif ve sübjektif olarak da duaları yapılmaktadır.⁴⁵

Belli bir formata ve muhtevaya bağlı olmayan dua, belli bir zaman ve zemine de bağlı olmamaktadır. Zira birey, uygun gördüğü her yer ve zamanda her konu ile ilgili istediği biçimde dua edebilmektedir.⁴⁶

O halde bir talep ve bir yöneliş olan duada insan kendi acizliğini ifade ederken her şeyi yaratan ve her şeyin kaynağı olan Yüce Allah'a iltica etmektedir. Vasıta olmaksızın doğrudan Allah'a yönelen insan; isteklerini, ihtiyaçlarını, problemlerini Allah'a iletmekte ve bunların yerine getirilmesini O'ndan istemekte, O'nun yardımını dilemektedir. Böylece nimetin şükürü olarak ifade edilen ve belli kurallarla yerine getirilen diğer ibadetlerin aksine dua, içindeki duyguları içten geldiği gibi doğal olarak ifade etmektir. Zira her insanın içinde bulunduğu sorunları, istekleri ve psikolojileri birbirinden farklı olduğundan duanın ifade biçiminden ziyade insanın o anki ruh hali önemlidir.⁴⁷ İnsanın o anki psikolojisi ile kendi durumuna uygun duaları, duygu ve istekleri kadar çeşitlilik göstermektedir.⁴⁸ Dolayısıyla Yüce Allah'a kulluk vazifesini yerine getirmek üzere dünyaya gelmiş olan insan, kul olduğunu ifade etmek ve yaratıcısına ihtiyaçlarını iletmek üzere her zaman duaya ihtiyaç duymaktadır. Söz konusu ihtiyaçlar insanı ilgilendiren ve "A' dan Z'ye" diye tabir edilen her türlü ihtiyaçlardır. Bu da sözlü ve fiili boyutu olan⁴⁹ hürmet, itaat, sevgi esasları üzerine kurulan ve Allah'a yapılan dua⁵⁰ ile dile getirilmektedir.

Yukarıda belirtilenler doğrultusunda dua sözlü, fiili ve kalbi olmak üzere üç tipte gerçekleşebildiği gibi istek, şükür, övgü ve yüceltme ile tövbe, af ve günahtan arınma gibi manalarda da gerçekleşmektedir. Şekilsel olarak da formal ve kalıpsal, özgün ve bireysel, toplumsal törensel, düşünsel, takdiri ve teveccühi ile samimi ve hitap duaları bulunmaktadır. Bu da insanların bulunduğu durum ve ihtiyaca, sahip oldukları duygu ve düşünceye göre gerçekleşebilmektedir. Nitekim duanın belirtilen tip, şekil ve özelliklerin herhangi biriyle gerçekleşebilmesi, insanların yaş

42 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 214.

43 Mustafa Koç, "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 1 (2003): 376.

44 Antoine Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal (İstanbul: İFAV Yayınları, 1999), 252.

45 Mary JoMeadow, Richard D. Kahone, *Psychology of Religion* (New-York: Harper and Row Publishers, 1984), 117.

46 Carrel, *Dua*, 26.

47 Yalçın, *Kur'an'da Dua*, 19.

48 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 226.

49 Şahinler, *Duayı Yaşamak*, 16-18.

50 Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, 238.

dönemlerinde duyduğu ihtiyaç ve gereklerine göre de ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla dua, dinin ve din eğitiminin insanlar için hedeflediği dünya ve ahiret saadetine hizmet ettiğinden din eğitimi ile olan ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

3. Dua ve Din Eğitimi İlişkisi

Kişi, fiziksel gelişimi kadar ruhunun maneviyatını ve psikolojik durumunu güçlendiren dini duyguya da ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla kişi, fiziki gelişimi için müspet ilimlere ihtiyaç duyduğu kadar manevi gelişimi için dini ilimlere ihtiyaç duymaktadır.⁵¹ Zira Kur'an-ı Kerim'in; canlı ve cansız bütün varlıkların hal lisaniyla Allah'ı tesbih ettiğini ve andığını, insanın da esas görevinin Allah'a kulluk olduğunu belirtmesi, insanın Allah'ı tanıma, ona sığınma ve onunla irtibatlı olma arayışıyla yaratıldığını göstermektedir (İsrâ 17/44; Zâriyât 51/56). Böylece ruhun ve dini hayatın açık vasfı durumunda olan duanın insanda bıraktığı manevi ve dolayısıyla bedeni etkiye bakıldığında duanın eğitim açısından ciddi bir öneme sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.⁵² Çünkü kişide davranış değişikliğini meydana getiren veya yeni davranış tutumlarını kazandıran her unsur eğitim olgusu olarak görülmektedir.⁵³ Toplumun dini açıdan istenilen düzeye çıkarmak din eğitiminin hedefidir. Bu da bireyin ve dolayısıyla toplumun maddi ve manevi açıdan ele alınmasını gerektirmektedir.

İnsanın maddi ve manevi âlemine dönük dini eğitimini değerlendirdiğimizde duanın dini eğitimde önemli bir katkısı olduğunu görmekteyiz. Zira insanoğlu, aciz kaldığı durumlarda yüce yaratıcıya sığınma ve yardım dileme ihtiyacını duymaktadır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Ey insanlar! Size bir misal verildi, şimdi onu dinleyin: Allah'ı bırakıp dua ettikleriniz bunun için bir araya gelseler, bir sineği bile yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kopup götürse bunu ondan geri alamazlar. İsteyen de aciz, istenen de.” (Hac 22 /73).

İşte dua ile gerçekleşen sığınma ve yardım dileme olgusu, aciz kalan insanoğlunun motivasyonunu sağlarken ümitsizliğe düşmesini de engellemektedir. Dolayısıyla din eğitiminin temel gayesi olan insanın yaratıcısını tanıması ve onun kudretine inanması, aciz mahlûk olduğunun farkına varması, ancak yaratıcısının dilemesiyle ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ve kendisini gerçekleştirebilmesi dua ile itiraf edilmektedir. Böylece dua ile yüce kudrete sahip olan Allah'a istekte bulunurken bu kudretin gücüne olan güven ile inanç tazelenmekte, kendi haddini bilerek nefis terbiye edilmektedir.

Böyle bir anlam ifade eden duanın ne denli yaratılış gayemize ve dolayısıyla dini eğitimimizin hedefine hizmet ettiğini Yüce Allah: “Ey Muhammed de ki,

51 Carrel, *Dua*, 10.

52 Cilacı, *Psiko-Sosyal Açıdan İlahi Dinlerde Dualar*, 21.

53 Şakir Gözütok, “İbadet ve Eğitim İlişkisi”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi Konya*, sy. 4 (2007): 189.

duanız olmazsa Rabbim size ne diye değer versin.” (Neml 27/62) ifadelerinde bulunmuştur. Böylece dua, Yüce Allah'ın istediği kul seviyesine ulaşmada ciddi bir etkindir.

Dua bazen kavli, bazen de fiili olur. Yapılan iş Allah'ın rızasına uygun ise duadır. “Dua ediyorum.” diyen her insan belli bir hâlet-i ruhiye ve şuurla dua ediyordur. İnsanın çaresiz kaldığı durumlarda çare araması, kendi iradesini güçlendirmesi ve manevi yönünü takviye etmesi sadece dua ile oluyorsa, burada kavli duanın yerini ihtiyaç lisaniyla yapılan hâli dua almaktadır. Bu durumda dua, aynı zamanda kulun Allah'ın istediği ve rızasını kazandığı bir duruma gelmesine vesile olduğu için din eğitiminin amacına hizmet etmektedir.

Dua, günlük yaşamın içerisinde bir yükselişin ve yüceliğin ifadesidir. Zira dua edebilecek seviyeye gelmiş olan insan, birtakım güçlere sahip olarak yapabileceği her şeyi yapmış, çalışmış, yapılamayanın yardım gereken yanını bulmuş ve en güçlü olan Allah'a yönelmiştir.⁵⁴ Dolayısıyla sürece bağlı olarak ihtiyaç duyulan dua ile insan, din eğitiminin de hedeflediği güçlü bir Allah inancı seviyesine ulaşmıştır.

Dua, insanın fitratında bulunan Allah'a inanma ve bilme hissini şüpheye düşmeden devreye konulmasının ifadesidir.

Dua, aklının yanında hissiyatını da devreye koyan samimi ve ihlâslı insanların işidir. Oysaki sadece nakıs aklıyla Allah'ı bulmaya çalışanlar, her şeyi bilgiden, okuldan ve matematiksel ifadelerden öğrenmeye çalışanlar, çaresiz kaldıklarında matematiksel bir sonuç beklemeden ihtimal dâhilinde bazı yönelişlerde bulunurlar. Ancak bu yönelişlerinde ise, fitri hissiyatın gösterdiği doğru adresi değil, güya bilgiye ve akla dayandıklarından “bir bilene danışmak” suretiyle bir aracıya ihtiyaç duyarlar. “Belki benim bilemediğim bazı güçler de vardır, bana yardımcı olurlar.” şeklinde bir eğilimin içine girerler.

Alexis Carrel belirtilen durumla ilgili şöyle der: “Basit ve sade insanlar, Allah'ı güneşin sıcaklığı veya bir çiçeğin kokusu kadar doğal olarak hissederler. Fakat sevmesini bilene bu kadar yakın olan Allah, sadece aklıyla O'nu anlamak isteyene de o kadar uzaktır, gizlidir”. Zira birinci gruptakiler, gönüllerinin kılavuzluğunda tam bir inançla aracıya ihtiyaç duymadan yaratıcılarına yönelebilirlerken, az ya da çok okumuş yazmış, bilgiyi tanımış ikinci gruptakiler ise bilgi ile işlerini göre göre fitri hislerinin kullanılmasını unuturlar. Aciz kaldıklarında ve bu hislerine ihtiyaç duyduklarında yine bilgiye başvurma yönteminden hareketle “bir bilene danış” düsturuyla başka bir aracıya yönelirler.⁵⁵

O halde her şeyi bilgiden, okuldan ve öğrenimden bekleyenlere dini öğrenim-

54 Cihad Tunç, “İslam Dininde Zikir ve Dua”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 5 (1988): 31-42.

55 Carrel, *Dua*, 22.

lerini tam vermeliyiz ki sadece zekâsını kullanmayı, işlemeyi, yönlentmeyi değil, hislerini kullanmayı da öğrenebilsinler ve ihlâsla Allah'a duada bulunsunlar.⁵⁶

Hamer, 2004'te "The God Gene-Tanrı Geni" adlı çalışmasıyla maneviyatın ve tanrı inancının genini bulduğunu iddia etmiştir.⁵⁷ Dolayısıyla Hamer'in tespit ettiği fitri tanrı inancı, duanın dayandığı tanrı inancını ve hissini teyit etmektedir.

Duanın ön plana çıkardığı tanrı inancı hissiyatı, dini hissiyat şeklinde değerlendiren Maslow şu değerlendirmelerde bulunmuştur: Kendini gerçekleştiren insanların özellikleri ile dindar insanların özellikleri aynı doğrultudadır. O'na göre insan nasıl gün ışığına, kalsiyuma ya da sevgiye ihtiyaç duyuyorsa aynı şekilde anlayacağı ve o doğrultuda yaşayacağı değerler dizisine, yaşam felsefesine, dine ya da onun yerini tutan başka bir şeye gereksinim duyar.⁵⁸

Allah'a yönelişe bir örnek olması hasebi ile şu Hadis-i Şerifi aktarabiliriz. Abdullah b. Abbas şöyle demektedir: "Bir gün Resûlullah'ın yanında idim. Şöyle buyurdu: 'Ey delikanlı, sana bir şeyler öğreteceğim! Allah'ın emir ve nehiyelerini gözet ki Allah da seni gözetsin. Allah'ın hakkına riayet et ki O'nu yanında bulasın. İstedğini sadece Allah'tan iste. Yardım dilediğin zaman da sadece O'ndan yardım dile. Katiyen bil ki bütün insanlar toplanıp sana bir yardımda bulunmak isteseler, Allah'ın senin için yazdığının dışında bir yardımda bulunamazlar. Yine bütün insanlar sana zarar vermek için bir araya gelseler, Allah'ın senin için yazdığının ötesinde sana bir şey yapamazlar. Zira artık kalemler kaldırılmış, sahifeler kuru muştur."⁵⁹

Din, dil ile ikrar edilir, davranış ile ispat edilir ve dua ile ikame edilir. Dolayısıyla dua, din eğitiminin hedeflediği ve İslam inancının temel taşı oluşturduğu Yüce Allah'ı hakkıyla tanımak, buna matuf kulluk aciziyetini itiraf edecek uygulamada bulunmaktır. Böylece duanın din eğitimi ile ne denli yakın ilişkide olduğu apaçık görülmektedir.⁶⁰

Dua vasıtasıyla kul, Allah ile sağladığı ilişkisi ve iletişimi sayesinde ilahi güce dayalı ihtiyaçlarını karşılamayı, korkularını yenmeyi ve dolayısıyla dış dünyayı olumlu yönde değiştirebilmeyi ummaktadır. Böylece kişinin gücünü artıran dua, onun şuur düzeyinin yükselmesine ve idrak kapasitesinin artmasına neden olduğundan olağanüstü işleri başarmasına vesile olurken sıkıntılı ve bunalımlı durumlar karşısında rahatlamasına ve yatıştırılmasına vesile olmaktadır.⁶¹

Dini eğitimde olumsuz olaylar ve durumlar karşısında yapılması gerekenler hakkında kişi eğitilirken olumlu olaylar ve durumlar karşısında da yapılması gere-

56 Beyza Bilgin, "Dua", *Ankara Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 2 (1975): 69.

57 Dean Hamer, "The God Gene", *Amerikan New York Time Dergisi* 11, sy. 28 (2007): 10-16.

58 Abraham Maslow, *The Further Reaches of Human Nature* (New York 1971), 168-169.

59 Ahmed İbn Hanbel, *Müsned* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslami, 1993), 1: 293, 303, 307.

60 Martin Buber, *Ben ve Sen* (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003), 107.

61 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 227-229.

kenler hakkında eğitilmektedir. Duada da olumsuzluklar karşısında yapılan dualar olduğu gibi olumlu durumlar ve olaylara dönük dualar bulunmaktadır. Dolayısıyla dini eğitimde olduğu gibi duada da sadece negatif yaşam olayları ile başa çıkma değil, aynı zamanda pozitif duyguları yükleme de hayati önem taşımaktadır. Dua sayesinde insan, Allah ile olan ilişkisini güçlendirir. Yaptığı dua ile sınırsız güce dayanır. Dünya ve ahiret hayatına pozitif bir bakış açısını kazandırır.⁶²

Sonuç olarak söylenebilir ki her işte olduğu gibi yapılan dini eğitim faaliyetlerinin de başlangıcında, sonunda ve her aşamasında duaya başvurulmaktadır. Dua ile yaratıcının manevi desteğini alan birey, hayırlı olacağı motivasyonu ile hedeflediği faaliyetlere başlamaktadır. Bu esnada edinilen başarılar için şükür, karşılaşılan zorluklar için bu zorluklardan kurtulma, yeni başlanılan bir faaliyetin hayırla sonuçlanma talebi anlamında dua edilmektedir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Besmele ile başlamayan herhangi bir iş bereketsizdir.”⁶³ Dolayısıyla bir nevi dua olan “besmele” ile yapılan faaliyetler bereketlenmektedir ve bir değer kazanmaktadır. Aynı zamanda daha önceden değinildiği gibi ibadetin özü olan dua, ibadet tecrübesi ve uygulaması ile birey, mutluluk gibi anlamlı bir amaca ulaşma duygusuyla, sosyal ve dini yaşam memnuniyetini kazanmaktadır.⁶⁴

Yukarıda belirtildiği üzere insanın yapabildiklerini yapar duruma ve yapamayacakları hususunda dua ile Allah’tan yardım dileme ve Allah’a güvenme durumuna gelmesi, onun günlük yaşamında bir yükseliş ve yüceliğin ifadesidir. Böylece duanın insanda manevi ve dolayısıyla bedeni bir etkiye sahip olması, insanın olumlu tutum ve davranış göstermesine neden olmaktadır. Bu da duanın eğitime olan ilişkisini göstermektedir. Çocukluk döneminde verilen sağlıklı ilk basamak eğitimi ve din eğitimi ile çocuğun sağlıklı bir yapıya, dini duygu ve inanç gelişimine kavuşmasına imkân tanınmalı, onun ilgi ve ihtiyaçlarına cevap verilmelidir.⁶⁵ Birtakım gayretlerle hedeflere ulaşamadığında mutsuzlaşan çocuğun huzur ve mutluluğunu sağlamak için Allah’ın yardımını dileme anlamında olan dua ona öğretilmelidir ve dua etme alışkanlığı kazandırılmalıdır. Çocuk, dua ile kutsal varlığa olan inancını, sevgi ve yakınlığı üreterek bir güven kaynağını temin ettiğinden iç dünyasını zenginleştirmektedir. Böylece çocuk, dua ile sevmeyi yaşayan ve saygıyı gösteren bir birey olarak topluma katılmaktadır ve topluma uyumlu bir birey haline gelmektedir.⁶⁶ Bu da çocuğun eğitiminde duanın ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

62 Sefa Saygılı, *Strese Son* (İstanbul: Elit Yayınları, 233-231 ,(2002.

63 İbn Hanbel, *Müsned*, 2: 359.

64 Michael Argyle, *Psychology and Religion* (An Introduction) (London and New York: Routledge, 2000), 123.

65 Mustafa Köylü, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi* (Anakara: Nobel Yayınları, 2010), 271.

66 M. Doğan Karacoşkun, “Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi* 9, sy. 1 (2005), 102-103.

4. Çocuğun Eğitiminde Dua

İnsanın sığınacağı yüce bir mercie yönelmesi ve hâlini O'na arz etmesi şeklinde tarif edilen dua, küçük yaşlardan itibaren görülebilmektedir. Çocuk eğitimi dua ile başlar. Peygamberimizin bütün hayatı incelendiğinde onun hayatında çocuk ve duanın bir bütün olduğunu, kendisine bir çocuk getirildiği zaman ona dua ettiğini, dua öğrettiğini ve duanın güzelliğinde bir hayatı öğrettiğini görüyoruz.⁶⁷ Hz. Peygamber'i örnek alması gereken aileler ise, çocuğa hem dua etmeye hem de dua öğretmeye önem vermelidirler, Yüce Allah'ı çocuklara tanıtarak ve sevdirerek Allah'a imanın temel bir tezahürü olarak dua etmenin önemi üzerinde durmalıdırlar. İnsanın isteklerine cevap verebilecek yegâne güç ve kudret sahibinin Allah olduğu anlayışı, yetişmekte olan çocuklara ve gençlere güzel bir şekilde vermelidirler. Zira bir çocuk, yöneldiği kapının yüce, kendinin de oldukça zayıf olduğunun farkında olursa, duanın mahiyetini daha iyi idrak eder.⁶⁸

Dua çocuğun dini bilincini besler ve onu dini eğitime hazır hale getirir. Dua eden çocukta, Allah inancı ve dine dair soyut kavramlar aklında belirmeye başlar. Dua esnasında geçen dini kelime ve kavramların anlamını merak eder ve çevresine sorar. Alacağı cevaplar çocuğu tatmin ederse bu onun dini eğitimine büyük gelişmeler sağlayacaktır.

Dua dâhil, çocukluk döneminde öğretilenler, ileriki yıllarda öğretilenlere zemin oluşturduğu, kolaylık sağladığı ve kalıcı etkilerinin olduğu, çocuğun ruhsal yapısına dair yazılan eserlerde belirtilmektedir.⁶⁹ Nitekim Hz. Ali, "Küçüklükte edinilen ilim, taştaki nakış gibidir." sözü ile çekirdekten yetişmenin önemini vurgulamıştır.⁷⁰

Dua, bireyi nefsanî duygulardan kurtarıp Allah'a teslimiyetini sağladığından çocukluk başta olmak üzere her yaştaki bireye dua eğitimi verilmelidir. Çocuğun ahlâk ve şahsiyeti üzerinde duanın tesiri büyüktür. Dua insanın duygularını yükseltir, küçük ve adi ihtiraslardan kurtarır, ruha sükûnet ve ferahlık verir. İnsanın benliğini meydana getiren şahsiyetin kuvvetlenmesine yardım eder. Dua, kişinin ahlâkını yükselttiği ve ahlaki duygularını geliştirdiği için, evrensel ahlâklı insan yetiştirmeyi gaye edinmiş İslam eğitiminin vazgeçilmez bir unsurudur.⁷¹

Dini bir inancı belirten duanın, bireyin içsel ve fiziksel yapısında olağanüstü bir etkiyi oluşturması, onun eğitimdeki gücünü oluşturur ve gerektiği gibi kullanmasının önemini belirtir.

Bireye değişik bir anlayışı kazandıran dua, onun fitratına dayanmaktadır. Bu-

67 Buhâri, "el-Edebü'l-Müfred", 221; İbn Hacer Askalâni, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe* (Kahire 1324), 4: 260.

68 Karacoşkun, "Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua", 102.

69 Peker, *Din Psikolojisi*, 123.

70 Muhammed Abdulhay Kettani, *et-Teratibu'l-İdariyye*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayınları, 1990), 3: 106-107.

71 Engin Geçtan, *Psikanaliz ve Sonrası* (İstanbul: Remzi Kitabevi 1990), 122.

nun gereğini yerine getirmek, kendisine verilen eğitim ile gerçekleşir. Bu eğitim küçük yaştan itibaren gelişim özelliklerine bağlı metot ve yöntemlerle gerçekleştirilmelidir. Dini değerleri algılamada etkili olan dua, küçük yaşlarda öğrenildiğinde inanca dayalı sözcükler zihinlerde yerleşir.

Dua öğreten kişinin öğrettiğini yaşaması, dua öğrenecek çocuk için anlamıdır. Nitekim anne ve baba başta olmak üzere duayı öğretenler, namaz ve yemek sonrasında yaptıkları duaların öğretimi daha rahat gerçekleşir. Ayrıca belirli gün ve gecelerde yapılan dualar, çocuğu motive eder ve öğrenmeye hazır hale getirir.

Edinilen bir nimetin öncesinde ve sonrasında, musibet anında, günlük yaşama başladığında, vb. durumlarda yapılan dualar ve önemini belirtme Allah'a olan itimadı ve güveni oluşturduğundan bireyde olumlu bir psikolojiyi oluşturur ve onun hayata pozitif bakmasını sağlar.⁷²

Öğretilen dualar, sağlıklı bir eğitimle olmalı ki tevhit inancına zarar vermesin. Bunun ihmali durumunda Allah ile aralarına aracı koyma gibi şirke sebebiyet verecek durumlar ortaya çıkabilecektir.

Her davranışın bir adabı olduğu gibi, duanın da adabı vardır. Şöyle ki; yapılacak duanın olumlu sonucuna inanmak ve bu hususta sabırlı olmak, Allah'ın adı ve Allah'a hamd, kalben içten gelen saygı ile duayı gerçekleştirmek Hz. Peygamber'in önerisidir⁷³.

Küçük yaşta öğretilen dualar, çocukların seviyelerine uygun kolay ifadelerle öğretilmelidir. Burada esas olan samimiyet ve ihlâs olduğundan kalıpsal ifadelerle dua etmek yerine samimiyete dayalı içten gelen ifadelerle duanın önemi belirtilmelidir.⁷⁴

Çocukluk döneminde namaz kılmak ve dua etmek gibi dini faaliyetler, çocukların ilgisini çekmektedir. Bunlar bu anlamda anne ve babaları başta olmak üzere eğitimcileri taklit etmektedirler.

Allah'a her zaman ihtiyacın olduğu hatırlatılmalı, hayatın her alanıyla ilgili sevginin ve güvenin belirtisi olarak Allah'a dua etmek gerektiği belirtilmeli ve çocuklar buna alışır hale getirilmelidir⁷⁵.

Paylaşmanın önemini belirterek çocuklara, sadece kendilerine değil, diğer insanlara da dua etmeleri öğretilmelidir. Bu insanlar, ebeveynler başta olmak üzere, akrabalar olabildiği gibi, diğer insanlar da olabilmektedirler. Dolayısıyla çocukta aynı zamanda aileye, topluma aidiyeti gerçekleşmesi güçlenir.

Duanın eğitimde yer alması, aynı zamanda insanı eğitmenin zorluğuna karşı

72 Mualla Selçuk, "Çocuk Eğitiminde Dini Motifler", *İslami Araştırmalar Dergisi* 4, sy. 2 (1990): 105-117.

73 Tirmizi, "De'avât", 66; Buhârî, "De'avât", 22; Ebu Abdillâh Muhammed. b. İsmail Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih* (İstanbul 4323 :4 ,(1979).

74 Selçuk, "Çocuk Eğitiminde Dini Motifler", 111, 115.

75 Cemal Tosun, "Dua Öğretimi", *Dini Araştırmalar Dergisi* 2, sy. 6 (2000), 6-7.

Allah'tan yardım dileme anlamına gelmektedir. Zira diğer canlılar, eğitime ihtiyaç duymadan, doğdukları anda türlerinin gerektirdiği hareketi yaparken, doğan her insanın bir kelimeyi telaffuz etmesi veya yürümeye yeltenmesi ise, bir yıla yakın veya daha fazla bir süreci almaktadır. Öte yandan insanın kabul etmediği ve tepki gösterdiği noktalar da bulunmaktadır. Bu durum, insanın eğitimini güçleştirmektedir. Eğer insan manevi bakımından da güçlü bir düzeye getirilmek isteniyorsa, iş daha da zorlaşacaktır. Eğitimin bu noktasında, Peygamberler bile aciz kalarak dua ile ilahi yardım talebinde bulunmaktadırlar. Dolayısıyla eğitimci, Peygamber olsa bile, eğittikleri kendi çocukları da olsa istenilen düzeyde eğitim faaliyetlerini yürütmede aciz kalmaktadır. Zira eğitimin, beşerin müdahalesi olamayan bir alanı da bulunmaktadır. Kuran'da bu alan, "Hidayet" diye nitelendirilmektedir⁷⁶. Nitekim Yüce Allah bu alan ile ilgili Hz. Peygamber'e hitaben şu ifadelerde bulunmaktadır: "İnsanların doğru yola (hidayete) gelmesi senin görevlerin arasında değildir. Fakat Allah dilediğini doğru yola getirir." (Bakara 2/272), "Doğrusu sen, her sevdiğine hidayet veremezsin. Fakat Allah, dilediği kimseye hidayet verir." (Kasas 28/ 56).

İşte insanoğlu, diğer durumlarda olduğu gibi, bireyleri eğitmede de aciz kaldığında Allah'ın yardımına başvurmaktadır. Bu yardım talebi de dua ile gerçekleşebilmektedir⁷⁷. Nitekim Hz. Âdem'in hanımı gebe kalınca, Allah'a hayırlı ve sağlıklı bir çocuk için dua etmiştir. Şöyle ki; "Nihayet gebeliği ağırlaşınca, her ikisi Rableri olan Allah'a şöyle dua etmişlerdir: Eğer bize beden ve manen sağlıklı bir çocuk verirsen, yemin ederiz ki, sana şükredenlerden olacağız." (A'râf 7/189). Çocuğun terbiyesinde Hz. Âdem'den başlayarak Kur'an'la insanlığa yayılan ilahi yardım talebi olan dua, çocuğun sosyalleşmesinde, duygularının eğitilmesinde, karakterinin sağlamlanmasında, şahsiyetinin kuvvetlenmesinde, ahlaki duygularının gelişmesinde, çocuktaki içsel enerjinin niyet haline dönüşmesinde ve din eğitiminin hedeflediği mükemmel insanın yetiştirilmesinde merkezi bir öneme sahiptir.

Çocukların özgün düşünebilmelerinde, müsbet bir kimlik ve karakter geliştirebilmelerinde din eğitiminin önemli bir parçası olan duanın rolü oldukça büyüktür. Genel olarak "çağrı, yakarış, isteme, yöneliş, zikretme, cevap verme, düşünme, rica, niyaz, övme, güvenme, Allah ile konuşma veya iç dökme, pişmanlık duyma" gibi geniş manaları ihtiva eden dua, çocukların temel ruhi ihtiyaçlarından ve böylece olumlu his ve davranışların gelişmesinde, şahsiyetin olgunlaşmasında duanın rolü büyüktür.

Günümüzde çocukların dini eğitiminde, ailelere düşen görev oldukça önemlidir. Aile, dini eğitimin verildiği ilk mercidir. Pek çok aile bu temel fonksiyonunu yeniden keşfetmekte, inanç ve duanın çocuklara ve gençlere, aile ve güvenilir bir kurum tarafından verilmesinin zorunluluğu düşüncesi de bu ailelerde gittikçe

76 Bayraktar Bayraklı, "İslami Eğitim ile Batı Eğitim Sistemleri Arasındaki Temel Farklar", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi İstanbul*, sy. 7-8-9-10 (1989-1992), 524-525.

77 Bayraktar Bayraklı, "İslami Eğitim ile Batı Eğitim Sistemleri Arasındaki Temel Farklar", 525.

kuvvet kazanmaktadır. Şayet aileler bu eğitimi verecek durumda değillerse, mutlaka okullarda yahut değişik müesseselerde bu boşluğu giderme hususunda çalışmalar yapılmalıdır. Zira inanç, insanın var oluşuyla ilgili temel meselelere köklü cevaplar verirken dua da çocuğun inancına süreklilik kazandırarak kendisi ve çevresiyle barışık yaşamasına vesile olmaktadır. Nitekim ilk çocukluk döneminde yapılan dualar, sadece kendileri için arzuladıklarının gerçekleştirilmesi talebi olarak var iken ilerleyen yaşlarda, kendileri için arzuladıklarının yanında başkaları için de arzuladıklarının gerçekleştirilmesinin talebi olarak da varlık göstermektedir. Bu da duanın, çocuğun kendisiyle barışık olmasını sağladığını gösterdiği gibi toplumun bir bireyi olmasına ve toplumla bütünleşir hale gelip sosyalleşmesine katkı sunduğunu da göstermektedir.

Çocuğun ruhsal ve fiziksel gelişmesinin yanında din hakkındaki anlayışı ve beklentileri de değişir. Bu sürece bağlı dua ediliş amacında ve dua ediş biçiminde değişme olduğundan seviyeye uygun dua etme biçimi uygun yöntemlerle öğretilmelidir.

Allah'ın farklı kabiliyetlerle yarattığı çocukların bu farklılıkları, duaya olan ilgilerinde ve anlayışında da görülebilmektedir. Haliyle bu anlamda verilen dua eğitimi, bireysel farklılıklara bağlı, sosyal yaşam kültürüne ve iletişim kanallarına uygun verilmelidir.⁷⁸

Duanın ehemmiyetine binaen Hz. Peygamber, “Hiç şüphe yok ki üç kimsenin yaptığı dua kabul edilir: Anne-babanın çocuklarına yaptığı dua, misafirin duası ve mazlumun duası” ifadesinde bulunmuştur.⁷⁹ Nitekim Hz. Muhammed torunlarına ve ashab-ı kiramın çocuklarına hem doğduklarında hem de sonraki yıllarında dua etmiştir.⁸⁰

İslam eğitiminin doğum öncesi ilkelerinden biri de “dua”dır.⁸¹ Bu anlamda Peygamberler, doğacak çocukları ve zürriyetleri hakkında dua etmiş, Allah'tan onların, “göz nuru olacak, doğru yolda yürüyecek, idealleri gerçekleştirecek,” (Furkan 25/74), “temiz” (Âl-i İmrân 3/38) “Müslüman” (Bakara 2/128), “şirkten uzak” (İbrahim 14/ 35), “Salih (hayırlı; yaratılışı düzgün, kusursuz)” (Ahkaf 46/15; Arâf7/189), “ namaza devam eden ve duyarlı” (İbrahim 14/ 40) bir nesil olmalarını dilemişlerdir.⁸²

Allah'tan bir şeyi dua ile istemenin manası ise; ilk önce bir hedef ve gayeyi belirlemektir. Sonra o hedefe ulaşmak, gayeyi gerçekleştirmek için beşerin gücünde olan tedbiri almak, sebeplere yönelmek ve daha sonra da bunun ortaya çıkmasını

78 Bayraktar Bayraklı, “Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu”, *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-I* (İstanbul: İlmî Nşr., 2005), 174-175.

79 Tirmizi, “De'avât”, 48; Buhari, “Edebü'l-Müfred”, 169.

80 Tirmizi, “De'avât”, 30; Buhari, “Edebü'l-Müfred”, 221; İbn Hacer, *el-İsabe*, 4: 260.

81 Bayraktar Bayraklı, “Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu”, 174.

82 İbrahim Canan, *Kur'anda Çocuk Eğitimi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1996), 49-51.

Allah'a tevekkülle beklemektir. Sadece dille dua edip sebeplere yönelmemek tevek-kül değil, tembelliktir; din buna cevaz vermez. Öyleyse iyi çocuk istemeyi Kur'an hedef olarak, evlenmenin gayelerinden biri olarak göstermiştir. Mümin aileye ise, iyi çocuk elde etmenin şartlarını, ilmini öğrenip onları yerine getirmek, tedbirini almak düşmektedir.⁸³ Tabi ki burada çocuğun eğitiminde ve manevi terbiyesinde önemli bir yere sahip olan duadan ve duanın sonuçlarından ailelerin ve çocuklarının mahrum edilmemesi gerekmektedir. Eğitimde temel teşkil eden çocukluk eğitiminde önemli bir yer edinen dua, aynı zamanda bundan sonraki dönem olan ergenlik eğitiminde de önemli bir yer edinmektedir.

5. Ergenin Eğitiminde Duanın Önemi

Ergenlik dönemi, çocukluk döneminin bitiminden yetişkinlik döneminin başlamasına kadar uzanan ve yaş sınırlarının fiziksel ve sosyal çevresine göre değişkenlik gösteren karmaşık bir dönemdir. Aileden gelen değer yargıları ve tutumları sorgulamadan sükûnetle kabul edilen çocukluk döneminin aksine insan, hayatının en dikkat çekici dönemlerinden biri olan ergenlik döneminde oluşmaya başlayan yeni bir kişilikle oluşan değer yargılarıyla ileriye dönük büyük umutlar taşımaktadır.⁸⁴ Dolayısıyla istek ve ideallerini gerçekleştirmede birçok güçlükle karşılaşabilen ergen kişiler, bazen umutsuzluğa kapılmaktadırlar. Bu durumda teselli kaynağı olan din ile maddi ve manevi arzularını elde etmede yaratıcıya yönelmektedirler. Böylece dine bağlılık düzeyleri ile ideallerin gerçekleştirilmesi Yüce Allah'tan istenmektedirler. Zira biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişmeler gibi dini düşünce de birtakım etkenlerle gelişmektedir. Ailenin etkisi, özlem, sosyal çevre, gelenek ve görenekler ise, dine yönelten etkenlerin başında gelmektedir.⁸⁵

Ergenlik dönemi, genel anlamda dini şüphe ve çatışmalar dönemi olduğundan dini tutum ve davranışlar tam olarak netleşmediği için bu dönemde yapılan ibadetler düzenli ve devamlı değildir. Uygulanan dini hayata baktığımızda ergenler, diğer ibadetlere göre duayı daha düzenli ve devamlı yaptıkları görülmektedir.⁸⁶

Yapılan dua ve ibadetler konusunda ergenlerin bağlılık ve hassasiyetlerine dayalı genel durumunu kısaca şöyle değerlendirebiliriz:

- 1-Kız ergenlerde erkek ergenlere göre,
- 2-Sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan ergenlerde yüksek olanlara göre,
- 3-Din eğitimini alan ergenlerde almayanlara göre,
- 4-Dini inanç düzeyi yüksek olan ergenlerde düşük olanlara göre,

83 İbrahim Canan, "İslam'da Aile Terbiyesi", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu II*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 22; Canan, "İslam'da Aile Terbiyesi", 47-48.

84 Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994), 277.

85 Pazarlı, *Din Psikolojisi*, 45-47.

86 Clark, "Ergenlik ve Gençlikte Din-III", çev. Mehmet Dağ, *Eğitim Hareketleri Dergisi*, sy. 260-261, (1977): 16-22; Naci Kula, *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma* (İstanbul: Ayışığı Kitapları), 50-56.

yapılan dua ve ibadet daha düzenli ve devamlıdır. Ayrıca dini inanç düzeyi yüksek olan ergenlerde dua ve ibadetlerin düzenli ve devamlı yapılmadığı durumlarda dini suçluluk ve günahkârlık duygusunun hissedilme düzeyi, düşük olanlara göre daha yüksektir.⁸⁷

Ergenin hayatı, özellikle çocukluk çağındaki dini tecrübelerinden fazlasıyla etkilenir. Somut düşüncelere bağlı zamanla artan çocukluk dönemindeki dini ilgi ve düşünceler, ergenlik döneminde ise, soyut ve zihinsel düşünceye bağlı gelişme göstermektedir. Buna bağlı olarak zihnin, ruhun, duygu ve heyecanın gelişmesiyle dini şuur uyanmaya başlayınca çocukluk dönemindeki büyükleri taklit etme dini anlayışın yerine şuurlu bir dini anlayış oluşmaya başlamaktadır.⁸⁸ Dolayısıyla ergen, kafasında oluşan problemleri duygusalıktan ziyade gerçekçi bir yaklaşımla çözmeye çalışmaktadır, onda dini kabuller ile değer yargılar değişebilmektedir.⁸⁹ Nitekim çok karmaşık olan bu dönemde ergen, beğenilmek ve reddedilmek, kendisine değer verilip verilmemek, uygun bir meslek sahibi olup olmamak, hasta olup olmamak gibi çok sayıda tereddüt ve korkuları yaşarken bütün bu noktalarda teselli ve ümit kaynağı din olabilmektedir.⁹⁰ Ergenin güç yetiremediği bu durumda dua ile sonsuz güce sahip olan Yüce Allah'a yönelerek arzu ve ihtiyaçlarının karşılanmasını beklemektedir.⁹¹

Okul öncesi dönemde şeker ve oyuncak sahibi olmak için yapılan duanın yerine okul döneminde hastalıktan ve felaketten korunma, sevdiklerinin ve ülkelerrinin iyiliğini içeren dualar almaktadır. Ergenlikle birlikte ise, birey duanın Yüce Allah ile bağlantı kurma özelliğine sahip olduğunu bildiği gibi, sadece şahsi istekler için bir vasıta olmadığını anlamaktadır.⁹²

Psikolojiye göre çeşitli istek ve ihtiyaçlar sonucu ortaya çıkan ve bireyi davranışa sevk eden nedenler olarak bilinen güdüler bulunmaktadır. Dolayısıyla duanın temelinde bulunan güdüler bireyden bireye ve durumdan duruma değişkenlik göstermektedir.⁹³ Böylece iç ve dış sebepler olarak nitelendirilebileceğimiz güdülere bağlı gerçekleştirilen dualar, ergenlerde daha çok dış etkenlere dayanmaktadır. Burada iç sebeplerden kastedilen bireylerin psikolojik anlamdaki zaaf ve günahlar gibi etkenler iken, dış sebeplerden kastedilen ise, maddi taleplerdir ki, bunlar sağlığa kavuşma, bir derste veya işte başarılı olma, tehlikelerden korunma gibi etkenlerdir.⁹⁴

87 Mustafa Koç, "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Tutum ve Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması", *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy. 6 (2004): 148,150.

88 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 267-268.

89 Peker, *Din Psikolojisi*, 173.

90 Sami Şener, *Türkiye ve Gençlik* (İstanbul: Suffe Yayınları, 1997), 30-31.

91 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 212.

92 Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 102-103.

93 Mebrure Doğan, *Duanın Psikolojik ve Psikoterapik Etkileri* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1997), 12.

94 İ. Turgut Ulusoy, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Hisar Cilt ve Yayınevi, 1970), 40; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 217.

Ergenlik döneminde cinsi güdünün uyanışıyla birlikte cinsel arzular ile dini inanç ve değerler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmaktadır. Bu da gençlerin dine şüphe ile bakmalarına ve onların bunalıma girmelerine vesile olmaktadır. Dolayısıyla dini ve cinsi eğilimler arasındaki çatışmadan doğan suçluluk ve günahkârlık duygusu ergeni huzursuz etmektedir. Bu huzursuzluktan kurtulmak için büyük oranda başvurulan yolun pişmanlık duyarak Allah'tan af dileme ile yapılan duadır.⁹⁵ Ayrıca bu dönemde günahları affettirme umudu, sınavlarda başarılı olma arzusu, sevdiği birisinin ölümünden duyduğu üzüntü, hastalık ve tehlikeli durumlar karşısında yardım ve güvenlikte olma isteği gibi etkenler de ergenin dua etmesinde etkilidir.⁹⁶

Dua ve ibadet eder duruma gelen ergen, dini inanç ve tutumları içselleştirerek kabullenmiş, dua ve ibadet uygulamalarıyla bu inancı davranışa dönüştürmüştür. Dolayısıyla dua ve ibadetin anlam ve önemini kavrayan ergenler, dua ve ibadet uygulamalarıyla yüce Allah'a yönelmektedirler ve ona güvenmektedirler. Tabi ki ergenlerin bu duruma gelmelerinde çocukluktan itibaren çok yönlü yetiştirmelerine imkân sağlayan aileler ile diğer sosyal kurumların ciddi bir etkisi bulunmaktadır. Ergen, söz veya hal ile yaptığı duaları, geçerlilik ve hiyerarşik bir öncelik ve derecelendirmeye tabi tutmamaktadır. Fakat ergenin yaptığı duaların sonucunda duaların kabul edilmediği hissi, kendisinde hayal kırıklığını oluşturması neticesinde ergen, isyankâr bir tavır sergileyebilmektedir.⁹⁷ Ancak bu dönemin sonlarına doğru yaptığı duaların psikolojik etkisinin olduğuna inanmaya devam eden ergen, dua ile yaptığı fiili inanç neticesinde umut ettikleri cevapsız kaldığında, duanın faydasızlığına inanabilmekte, yaşadığı bu tutarsızlık ile dini duygusunda zayıflık yaşayabilmekte ve imanın zedelenmesine uğrayabilmektedir. Böylece ancak sağlıklı bir dini eğitimle ergen, bu dini krizi aşarak dini inancını netleştirebilmekte ve duanın derin ve gizemli anlamına kavuşabilmektedir.⁹⁸

Hayati Hökelekli'nin araştırmasına göre ergenler, yaşadıkları dönemin özellikleri gereği yetişkinlerle olan iletişimlerinde birtakım duygu ve istekleri ile ilgili duada bulduklarını açıklamaktan çekinseler bile, dua etmeyenleri yoktur denilebilmektedir. Dua eden ergenlerin %90-95'inin özellikle psikolojik anlamda fayda gördükleri tespit edilmektedir.⁹⁹

Yine Hökelekli'nin diğer bir araştırmasına göre, ergenlerin % 85'inin yüce varlığa yaptıkları duaların duyulduğuna ve bu duaların cevaplandırılarak kabul edildiğine inandıkları anlaşılmış iken, Batıda yapılan araştırmada ise, ergenlerin yaşlarının ilerlemesi ile duanın etkisinin azaldığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu

95 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 274-276.

96 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 86-87.

97 Mustafa Koç, "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım", 380-381.

98 Hayati Hökelekli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1983), 87.

99 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 218-219.

araştırmada yapılan dualarla 12-13 yaşlarındaki ergenlerin %35'i,14-15 yaşlarındakilerin %29'u ve 16-17 yaşlarındakilerin ise %19'u, istek ve temennilerinin yerine getirileceğine inandıkları tespit edilmiştir.¹⁰⁰İnsan hayatının her aşamasında bulunan ve insanın eğitiminde ciddi bir etkiye sahip olan dua, çocukluk ve ergenlik dönemlerindeki eğitimde olduğu gibi, yetişkinlik dönemindeki eğitimde de önemli bir etkiye sahiptir.

6. Yetişkinin Eğitiminde Dua

Gelişim psikolojisine göre yetişkinlik dönemi, 18 yaşından başlayıp 60 veya 65 yaşına kadar devam eden bir süreci kapsamaktadır.¹⁰¹ Bunun da yetişkinliğin ilk yetişkinlik diye adlandırılan ve özellikle 18-35 yıllar arası sürecini kapsayan döneminde; daha önce ergenlik döneminde yaşanan şüphecilik, karamsarlık ve tutarsızlık yerine dengeleme, yeniden yapılanma, eski inanç ve alışkanlıkları gözden geçirip düzenleme durumu yaşanmaktadır. Haliyle birey kendi açısından tatmin edici bir dini yapı oluşturabilmektedir. Bu da bazen mensubu olduğu ailesinin dinini reddetmeye ve dine karşı ilgisizliğe sebep olabilmektedir. Bunun sebebi ise, hayat şartlarının getirdiği zorluklar olan meslek edinme, mesleğe adapte olma, evlenme, askerlik, yeni şart ve ortamlara uyum sağlama gibi yoğun sorunların baş göstermesidir. Ancak 30-35 yaşlarından itibaren sosyal hayata atanmakla eski dini alışkanlıklarını hatırlayarak duygusallıktan akılcılığa yönelmekte ve iyi bir aile kurup örnek bir yaşayışı sağlamak amacıyla yeniden dine dönüşü oluşturmaktadır, ibadet ve Allah'a teslimiyet anlamına gelen duaya daha karalı ve istikrarlı yönelmektedir.¹⁰²

Yetişkinlik döneminin orta yaş dönemini kapsayan 35-40 yaşları, "orta yaş kriz süreci" olarak değerlendirilmektedir. Zira bu dönemde beklentiler ile gerçekleşenlerin karşılaştırılması yapılarak kişi âdeta kendisiyle hesaplaşmaktadır. Bunların dengelenmemesi ile geçmişe dair pişmanlık duygusu oluşmaktadır. Bu krizi atlatabilenler ise, dini değerler doğrultusunda hayatın ölümlü sonuçlanacağını farkına varmakta, kendilerini tanıyabildikleri gibi, kendilerinin ve toplumun zaaflarını kabullenebilmektedirler ve bu anlamda yapılan hata ve eksikliklerinin telafisi için Allah'a daha samimi bir şekilde yönelmekte ve duada bulunmaktadırlar. Bu duygu ise, dine olan yönelişin artan bir maceraya dönüşmesi ile tasavvuf gibi üstün bir dini davranışa sebep olabilmektedir.¹⁰³ Dolayısıyla orta yaş sürecine giren insan, değerlendirmeye aldığı durumuna yönelik bir yaşam felsefesi oluşturmaktadır. Bununla ilgili aldığı uygun kararlarla kendi hayatında ayıklanmaya giderek önemli hususlara odaklanmakta ve uyumlu bir yaşam düzeyi yakalamaya

100 Hökelekli, *Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi*, 87.

101 H. Kayıklık, *Orta yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler* (Adana: Baki Kitabevi, 2003), 36.

102 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 282; Peker, *Din Psikolojisi*, 109.

103 Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 284-286.

çalışmaktadır.¹⁰⁴Haliyle çocukluk döneminden itibaren veya yeniden aldığı dini eğitim ile duanın mahiyetini ve anlamını anlayan yetişkin bireyler, kendi iç tutarlılığını sağlamakta, Allah-insan ilişkilerini; dolayısıyla insan-insan ilişkilerini sağlam bir zemine oturtmaktadır. Nitekim yapılan araştırmalara göre günümüz çağdaş dünyanın yaşadığı en önemli sorunlardan biri olan “ intihar sorunu”nun %95’i, inanç duygularını kaybetmiş ve çaresizlikler karşısında Allah’ı unutup ondan yardım dilemeyen ve dua etmeyen kesimlerde görülmektedir.¹⁰⁵ Durkheim de yaptığı araştırmalarda dinler arasında fark olmaksızın din ile intihar eğilimleri arasında pozitif bir ilişkinin olmadığını sonucuna ulaşmıştır.¹⁰⁶ Böylece dini inanca bağlı gerçekleşen duanın insan üzerinde tedavi edici bir işlevinin de olduğunu söylemek mümkündür.¹⁰⁷Bu da duanın eğitimde hedeflenmekte olan; “sağlıklı düşünen, doğru hareket ederek mutlu ve huzurlu yaşayan bireyler yetiştirme”ye hizmet ettiğini göstermektedir. Tıpkı “sağlam kafa sağlam vücutta olur” atasözünde belirtildiği gibi. İnsan yaşamının diğer dönemlerinde olduğu gibi, yaşamının son dönemi olan yaşlılık döneminde ve bu dönemin eğitiminde de duaya ihtiyaç bulunmaktadır. Zira dua, insanın her süreçteki sosyal hayatında aktif olma sürecini hızlandırmaktadır. Bu da dilden fiiliyata giden kuvvetli motivasyonu açığa çıkarmaktadır.¹⁰⁸

7. Yaşlılığın Eğitiminde Dua

Hayatın son dönemlerini kapsayan bu dönemde yaşlı kimseler, ölüme yaklaştıklarını hissettiklerinden geçmişte yaptıkları hataların mülahazasını yapmaktadırlar. Geçirdikleri sürecin kaygısıyla ölümlerle yüzleşme gerçeğini düşünerek zamanındaralmasını stresini yaşamaktadırlar.¹⁰⁹

Yaşın ilerlemesiyle dinsel alanlardaki arayış gerilerken, dinsel yaşayışın içsel kaynakları güçlenmektedir. Dine sarılma ve dini bir umut kaynağı olarak görme ve yüce bir kudrete sığınma duygusu güçlenmektedir. Özellikle orta yaşlılar, halen fiziki güce sahip olduklarından bu güce dayalı dışarıda ve içeride olan dini etkinlikleri gerçekleştirebilmektedirler. Ancak daha ileriki yaşlarda oluşan fiziksel yetersizlik ve diğer olumsuzluklar nedeniyle dua etme, televizyon ve medya aracılığıyla dini programlar izleme gibi fiziksel güce dayanmayan dini etkinliklerle dini duygularını tatmin etmeye çalışmaktadırlar. Yaşamın bitimiyle yüzleşme noktasına gelen yaşlı birey, yaşadığı dini inanç ile hayatında bir anlam bulabilmektedir. Zira dinimize göre ölümün yeni ve ebedi bir hayatın başlangıcıdır. Dolayısıyla dünyada

104 Peker, *Din Psikolojisi*, 175.

105 Pazarlı, *Din Psikolojisi*, 196.

106 Emile Durkheim, *İntihar*, çev. Özer Ozankaya (Ankara: İmge Yayınları, 1992), 54.

107 Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, 244.

108 Ali Murat Daryal, *Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 1994), 79-87.

109 Kayıklık, *Orta yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*, 24-25.

yapılan iyi amellerle ödüllendirilme inancı ile motive edilen yaşlı birey, dua dâhil olmak üzere yaptığı iyi amellerle mutlu ve huzurlu olabilmektedir.¹¹⁰

Ayrıca dünya hayatının sonuna yaklaşmış olan inançlı ve dindar yaşlı, doğal olarak maddi ve manevi endişelere kapılmaktadır. Zira yaşlının sahip olduğu maddi ve manevi kazanımlarının birden kaybedebilmesi elbette ki kendisini huzursuz etmektedir. Bunun yanında sahip olduğu mal ve ilmin, miras bırakacağı salih bir evladın olmaması bu huzursuzluğu daha da artırmaktadır. Bu nedenle çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemlerini gelişerek ve olgunlaşarak geçirip yaşlılık dönemine ulaşabilen, “servetini ve ilmini miras bırakabileceği salih amelli evladı isteme” duasını yapabilir duruma gelmektedir.¹¹¹ Nitekim bu anlamda Zekeriya Peygamber, yaşlandığında Yüce Allah’tan O’na varis olacak ve Allah’ın kendisinden razı olacağı bir evladı istemiştir (Meryem 19/4-6). Dolayısıyla çeşitli eğitimsel faaliyetlerle dua etme anlayışını kazanan yaşlılar, karşılaştıkları birtakım sorunlarla olumlu başa çıkmada duaya başvurumaktadırlar.¹¹² Bunlar dua ile arzu ettiklerine ulaşmayı, arzulanmadıklarından kurtulup rahatlamayı ümit etmektedirler. Haliyle dua, ciddi sorunlar karşısında çaresiz kalan bu bireylerin psikolojilerinin rahatlatılmasında, birtakım hedeflerine ulaşma arzusunu kazandırmasında ve kazandırdığı motivasyon ile hayatın olumlu faaliyetleri içerisinde yer almalarında; dolayısıyla eğitimlerinde ciddi bir katkı sunmaktadır.¹¹³ Bu bireyler; zayıflığa, hastalığa veya ölüme karşı mücadele ettikleri zaman, kendilerini tehdit eden yıkıcı durumları alt etmek, kendi bencilliklerini aşip da merhamet duygularıyla gerektiğinde düşmanlarını bile kucaklamak istemekte ve her defasında Allah’ın emirlerine uygun hareket ederek mutlu ve huzurlu bir yaşamı sürdürmektedirler.¹¹⁴

Sonuç

İnsanın dünya ve ahiret saadetini temel alan din eğitiminin amacı duanın amacıyla örtüşmektedir. Bu da din eğitimi bağlamında farklı yaş gruplarına dayalı oluşan değişikliklere göre farklılık gösterebilmektedir. Zira genel eğitim gibi din ve dua eğitimi de çocukluktan yaşlılık dönemine kadar olan hayatın süreçlerinde yaşanan fiziksel, duygusal, toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmelere bağlı olarak sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmektedir.

Çocukluğun en erken döneminde, çocuklara en basit cümlelerle dua etmeyi öğretilmeli ve içlerinden geldiği gibi samimi duygularla dua etmeleri sağlanmalıdır. Dolayısıyla fitrata uygun olarak yüce bir mercie inanma ve yönelme olan dua ile çocuklar aynı zamanda duada kullandıkları kavramları merak edip anlamaya

110 Kayıklık, *Orta yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*, 79.

111 Habil Şentürk, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Esra Yayınları, 1997), 127.

112 Mustafa Tekin, *Ziyaret Fenomeni Çerçevesinde Dua ve Sosyal Sorunlar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 67.

113 Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi* (Ankara: Andaç Yayınları, 2003), 124.

114 Seyfettin Yazıcı, *İnsanların Güç Kaynağı Olarak Dua* (Ankara: Diyanet Yayınları, 1999), 24-25.

çalışır hale getirilmelidirler. Böylece güçlü bir dua eğitiminden sonra çocuklar bilinçaltı şuurlarının alt yapısını oluşturarak Allah'a tam bir kul olma şuru ile mutlu ve huzurlu olmanın yoluna girebilmelidirler.

Ergenlik ile birlikte duanın Yüce Allah ile bağlantı kurma özelliğine sahip olduğunun farkına varıldığı gibi, duanın sadece nefsi arzular için bir vasita olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle cinsel güdünün uyanmasıyla birlikte cinsel arzular ile dini inanç ve değerler arasında şiddetli çatışmalar yaşandığından bundan doğan suçluluk ve günahkârlık duygusundan kurtulmak için ergen Allah'tan af dilemek anlamında dua etmekte ve Allah'a sığınmaktadır.

Yetişkinlik ile birlikte, ergenlikte yaşanan şüphecilik, karamsarlık ve tutarsızlık yerine dengeleme, yeniden yapılanma, eski inanç ve alışkanlıklar gözden geçirilip düzenleme durumu yaşanmakta ve tatmin edilir bir duruma gelinebilmekte ve Allah'a daha samimi bir şekilde yönelmekte ve duada bulunmaktadır.

Yaşlılık döneminde ise, yaşın ilerlemesi ile birlikte dini arayışlar gerilerken dini yaşamın içsel kaynakları güçlenmektedir. Dine sarılma, dini bir umut kaynağı olarak görme, yüce bir kudrete sığınma duygusu güçlenmekte ve sıkıca duaya sarılmaktadır.

Haliyle farklı yaş grupların ve dönemlerin tamamında sahip olunan özelliklere göre sağlıklı bir duanın gerçekleştirilebilmesi ve bireylerin huzurlu ve mutlu bir duruma gelmelerine vesile olunması sağlıklı bir dini ve dua eğitimi ile olabilmektedir.

Kaynakça

- Akyürek, Süleyman. *Din Öğretimi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2010.
- Argyle, Michael. *Psychology and Religion* (An Introduction). London and New York: Routledge, 2000.
- Askalâni, İbn Hacer. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe IV*. Kahire 1324.
- Başgil, Ali Fuad. *Din ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1962.
- Bayraklı, Bayraktar. "Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu". *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi-I* içinde, 169-177. İstanbul: İlmi Neşriyat, 2005.
- Bayraklı, Bayraktar. "İslami Eğitim ile Batı Eğitim sistemleri Arasındaki Temel Farklar". *Marmara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 7-8-9-10 (1989-1992): 519-528.
- Bayraklı, Bayraktar. *İslam ve Eğitim*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Bilgin, Beyza. "Din Eğitiminin Genel Eğitimdeki Yeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (1981): 469-483.
- Bilgin, Beyza. "Dua". *Ankara Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 2 (1975): 67-70.
- Buber, Martin. *Ben ve Sen*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2003.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahih IV*. İstanbul 1979.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Edebü'l-Müfred*. Kahire 1379.
- Canan, İbrahim. "İslam'da Aile Terbiyesi". *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu II Bildirileri* içinde, 23-42. Editör: İ. Canan. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Canan, İbrahim. *Kur'an'da Çocuk Eğitimi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1996.

- Carrel, Alexis. *Dua*. Çeviri: M. Alper Yüçetürk. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2001.
- Certel, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. Ankara: Andaç Yayınları, 2003.
- Cevheri, İsmail b. Hammad. *es-Sihah Tâcu'l-Luga ve Sihahu'l-Arabiyye I*. Beyrut: Dâr-ru'l-İlm, 1979.
- Cilacı, Osman. "Dua". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9: 529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Cilacı, Osman. *Psiko-Sosyal Açından İlahi Dinlerde Dualar*. Konya: Arı Matbaası, 1982.
- Daryal, Ali Murat. *Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1994.
- Dean Hamer. "The God Gene". *Amerikan New York Time Dergisi* 11, sy. 28 (2007): 10-16.
- Doğan, Mebrure. "Duanın Psikolojik ve Psikoterapik Etkileri". Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1997.
- Durkheim, Emile. *İntihar*. Çeviri: Özer Ozankaya. Ankara: İmge Yayınları, 1992.
- Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazali. *İhyau Ulumi'd-Din I*. Çeviri: Mehmed A. Müftüoğlu. İstanbul: Tuğra Neşriyat, 1989.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sadeleştirenler: İsmail Karaçam v.dğr. İstanbul: Azim Yayınları, 1992.
- Geçtan, Engin. *Piskanaliz ve Sonrası*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.
- Georg Hansemann. *Gotteserfahrung und Gottesverlust*. Graz: Verlag Styria, 1966.
- Gözütok, Şakir. "İbadet ve Eğitim İlişkisi". *Konya Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, sy. 4 (2007): 189-197.
- Hökelekli, Hayati. "Ergenlik Çağı Gençlerinin Dini Gelişimi". Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1983.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- İsfahani, Râğıb. *Müfredatü Elfazi'l-Kuran*. Dımaşk: Daru'l-Kelam, 2002.
- Izutsu, Toshihiko. *God and Man in the Quran*. Tokyo 1964.
- İbn Hanbel, Ahmed. *Müsned I-II*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslami, 1993.
- İbnManzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed İbn Mükerrrem. *Lisânu'l-Arabi'l-Muhît*. Beyrut ts.
- Kanad, Halil Fikret. *Deneyisel Pedagoji*. Ankara: Örnek Matbaası, 1951.
- Karacoşkun, M. Doğan. "Okul Öncesi Dönem Çocuklarında Dua". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, sy. 1 (2005): 101-124.
- Kayıklık, Hayati. *Ortayaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*. Adana: Baki Kitabevi, 2003.
- Kettani, Muhammed Abdulhay. *et-Teratibu'l-İdariyye III*. Çeviri: Ahmet Özel. İstanbul: İz Yayınları, 1990.
- Koç, Mustafa. "Dua ve İbadetin Ergenlerin Ruh Sağlıklarına Etkileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım". *Diyanet İlmi Dergi (Ekim-Kasım-Aralık)* 41, sy. 4 (2005): 63-90.
- Koç, Mustafa. "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, sy. 1 (2003): 373-397.
- Koç, Mustafa. "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadete Yönelik Tutum ve Davranışlar Üzerine Bir Saha Araştırması". *Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy. 6 (2004): 147-178.
- Komasyon. *Din Eğitimi*. Editör: Recai Doğan-Remziye Ege. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Köylü, Mustafa. *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*. Anakara: Nobel Yayınları, 2010.
- Kula, Naci. *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2001.
- Mary JoMeadow, Richard D. Kahone. *Psychology of Religion*. New-York: Harper and Row Publishers, 1984.

- Maslow, Abraham. *The Further Reaches of Human Nature*. New York 1971.
- Muhammed Kutub. *İslam Terbiye Metodu*. Çeviri: Ali Özek. İstanbul 1977.
- Münavi, Muhammed Abdurrezak. *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Camiu's-Sağir min Ehadisi'l-Beşir'in-Nezir I*. Kahire: Daru'l-Fikir li't-Tibaati ve'n-Neşri ve't-Tevzi, 1357.
- Nahalâvî, Abdurrahman. *Uşulu't-Terbiyeti'l-İslamiyye ve Esalibiha fi'l-Beyti ve'l-Medreseti ve'l-Müctemi*. Dımaşk: Daru'l-Fikir, 1979.
- Oğuzkan, A. Ferhan. *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1981.
- Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.
- Pirre Marinier. *Dua Üzerinde Düşünceler*. Çeviri: Sadık Kılıç. İzmir: Nil Yayınları, 1991.
- Saygılı, Sefa. *Strese Son*. İstanbul: Elit Yayınları, 2002.
- Selçuk, Mualla. "Çocuk Eğitiminde Dini Motifler". *İslami Araştırmalar Dergisi* 4, sy. 2 (1990): 105-117.
- Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Semenoğlu, Nuray. *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim, Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Spot Matbaacılık, 1997.
- Soysaldı, Mehmet. *Kur'ânı Kerim'e Göre Dua*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1996.
- Şahinler, Necmettin. *Duayı Yaşamak*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1996.
- Şener, Sami. *Türkiye ve Gençlik*. İstanbul: Suffe Yayınları, 1997.
- Şentürk, Habil. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Esra Yayınları, 1997.
- Tekin, Mustafa. *Ziyaret Fenomeni Çerçevesinde Dua ve Sosyal Sorunlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed bin İsa. *Sünen V*. Daru'l-Fikir, ts.
- Tosun, Cemal. "Dua Öğretimi". *Dini Araştırmalar Dergisi* 2, sy. 6 (2000): 1-22.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2010.
- Tunç, Cihad. "İslam Dininde Zikir ve Dua". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1988): 31-42.
- Ulusoy, İ. Turgut. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Hisar Cilt ve Yayınevi, 1970.
- Vergote, Antoine. *Din, İnanç ve İnançsızlık*. Çeviri: Veysel Uysal. İstanbul: İFAV
- W. H. Clark. "Ergenlik ve Gençlikte Din-III". çev. Mehmet Dağ. *Eğitim Hareketleri Dergisi* (1977): 260-261, 16-22.
- Yalçın, Cavit. *Kur'ân'da Dua*. İstanbul: Vural Yayınları, 1998.
- Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1994.
- Yazıcı, Seyfettin. *İnsanların Güç Kaynağı Olarak Dua*. Ankara: Diyanet Yayınları, 1999.